

Dana POP

Arhitectură, percepție și frică

paideia

CUPRINS

ARHITECTURA ȘI FRICA – Prefață de Françoise Pamfil	7
ARGUMENT	11
(DE)LIMITĂRILE CONCEPTULUI DE LOC • LOCUL	
EXCLUSIVIST	17
• Locul • practică exclusivistă	19
• Între <i>loc</i> și <i>ne-loc</i>	21
• Locuri <i>ne la loc</i>	26
• Un loc pentru dizabilități perceptuale	31
DE LA FRICĂ LA FOBII	39
• Frica • mecanism de supraviețuire	42
• Un mecanism special • basmul	53
• Frica • mecanism de <i>inadaptare</i>	61
FOBIILE SPAȚIALE ÎN COTIDIAN	81
• Claustrofobia • frica de spații închise și strâmte	85
• Acrofobia • frica de înălțimi	97
• Agorafobia • frica de spații deschise și aglomerare	108

ARHITECTURA ȘI FRICA	121
• (Re)adaptându-ne mediul	121
• Spațiul defensiv • Oscar Newman	127
• Matricea spațială • Bill Hillier • Christopher Alexander	140
• Spațiul supraaglomerării • Russell Murray	154
 BIBLIOGRAFIE	 165

(DE)LIMITĂRILE CONCEPTULUI DE LOC • LOCUL EXCLUSIVIST

Obiectele care ne înconjoară și spațiile dimprejur au anumite semnificații; avem anumite *percepții* asupra lor. Pentru fiecare dintre noi, același set de obiecte se raportează la sisteme de referință diferite, sunt legate între ele în mod diferit, au importanță diferită. Ne *recreăm* și *recompunem* propria lume, din fragmente de realitate obiectivă, într-un *spațiu propriu*. Fiecare societate, fiecare cultură, fiecare individ își produce propriul său spațiu. Astfel, noi, ca indivizi, ajungem să locuim spații succesive, concentrice, care se includ reciproc. Aceste distanțe, înainte de a avea semnificații culturale, răspund unei nevoi strict biologice și pot fi reprezentate sub forma unor succesiuni de bule, care ne înconjoară – aceste distanțe oscilează de la nivelul distanței intime, la cel al distanței personale, apoi al distanței sociale și, în final al distanței publice⁶.

⁶ *qq.v.* Edward T. HALL, *The Hidden Dimension* (New York NY: Anchor Books, 1969, 1990); Edward T. HALL, *The Silent Language* (New York NY: Doubleday & Company, Inc., 1959); Nicolae JURCĂU și Rodica M. NICULESCU, *Psihologie școlară* (Cluj-Napoca: U.T. Pres, 2002): pp. 152-153.

Spațiul este unul dintre acele concepte pe care le folosim ca atare. În utilizarea cotidiană, până și diferența dintre *spațiu* și *loc*⁷ este îndoielnică. Dar, totuși, dintr-o perspectivă arhitecturală, cea a producătorului de *spațiu* și *loc*, avem nevoie să studiem, să examinăm și să clarificăm evenimentele, semnificațiile și experiențele care fac parte din cotidian. Iar, pentru că „omul este o ființă socială”⁸, și creația de loc – și, implicit, și cea de spațiu – trebuie să fie obligatoriu o *manifestare socială*.

În perpetua încercare de a delimita, încadra sau defini *locul*, se poate însă ajunge la situații extreme, în care procesul de formare sau adaptare a locului la mediul social nu se mai face într-un mod natural, ci se creează o *politică* a locului care hotărăște ceea ce este sau nu adecvat. Locul poate ajunge să se manifeste violent pentru a-și impune criteriile de filtrare. Astfel, îl privim dintr-o nouă perspectivă, din care locul nu mai este spațiul care se adaptează sau mulează transformărilor naturale ale cotidianului; ci, devine un spațiu rigid, cu reguli clare. Acest loc, atunci când se confruntă cu situații sau relații noi, refuză să se adapteze, preferând eliminarea lor – prin urmare, *locul* devine un spațiu al *excluziunii*.

⁷ vezi pe larg: Christian NORBERG-SCHULZ, *Genius Loci – Towards a Phenomenology of Architecture* (New York NY: Rizzoli International Publication, 1980); Yi-Fu TUAN, *Topophilia – A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values* (Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall Inc., 1974); Edward W. SOJA, „Thirdspace: Expanding the Scope of the Geographical Imagination”, în *Human Geography Today*, ed. Doreen MASSEY, John ALLEN și Philip SARRE (Cambridge: Polity Press, 1999): pp. 260-278.

⁸ Aristotel, *Etica nicomahică*, trad. Stella PETECCEL (București: IRI, 1998, ediția a 2-a), p. 2101 (1169 b).

• Locul • practică exclusivistă

Ca simplu exercițiu, putem observa, chiar și la nivelul practicilor verbale cotidiene, că se face simțită această dimensiune exclusivistă a locului. În fiecare limbă există un tip de a formula expresii precum „este un om la locul lui”, „nu-și găsește locul”, „ne la locul lui”, „din capul locului”, „fără loc” sau „omul sfințește locul”, „la loc de cinste”, „în locul lui”. Acest tip de expresii evidențiază tocmai legătura între o localizare fizică și prezumții legate de un comportament dezirabil. În acest context, Cresswell concluzionează că, atât oamenii, cât și evenimentele sunt fie „la locul lor” sau „ne la locul lor”.⁹ Limita locului se stabilește, astfel, prin excluderea a tot ceea ce nu este „la locul lui”. Continuând acest raționament, Mary Douglas consideră chiar că murdăria este, de fapt, „materie ne la locul ei”.

„Pantofii nu sunt murdari în sine, dar este considerat ca fiind murdar a-i pune pe masa de sufragerie; mâncarea nu este murdară în sine, dar este considerat ca fiind murdar a lăsa ustensile de gătit în dormitor sau stropi de mâncare pe îmbrăcăminte, sau echipamentul de baie în camera de zi, sau haine împrăștiate pe scaune.”¹⁰

⁹ Tim CRESSWELL, *Place – A Short Introduction* (Malden MA, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2004), p. 103.

¹⁰ citat original: „Shoes are not dirty in themselves, but it is dirty to place them on the dining table; food is not dirty in itself, but it is dirty to leave cooking utensils in the bedroom, or food bespattered on clothing, similarly, bathroom equipment in the drawing room; clothes lying on chairs.”, Mary DOUGLAS, *Purity and Danger: an Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (New York NY: Praeger, 1966), p. 36; *apud* CRESSWELL, *Place*, p. 103.

Dorința de clasificare, de delimitare și specializare a locului, este inevitabil dublată de dorința de excludere, expulzare și segregare. Cu alte cuvinte, dorința de a crea un loc, naște automat categoria opusă de elemente *indezirabile*, care *trebuie* excluse pentru a se păstra și perpetua caracterul locului. Termenul de anacorism (*anachorism*), pe care îl inventează Cresswell, face referire tocmai la aceste lucruri care *nu* sunt la locul lor, la fel cum *anacronismul* se referă la nepotrivirea evenimentelor în raport cu timpul.¹¹ Doreen Massey, de exemplu, face o distincție între ceea ce susține că este o noțiune idealizată – adică locul înțeles ca spațiu al unei comunități omogene și coerente – și fragmentarea și dezagregarea cotidiană. Autoarea susține că tocmai prin faptul că există o dorință, o idealizare a unei noțiuni coerente de loc – și care să se suprapună perfect peste cea de comunitate – se demonstrează, de fapt, că realitatea cotidiană este una a *spatialității fragmentate*. Ocazional există reacții defensive care se manifestă sub anumite forme de naționalism, reacții de excluziune a „noilor veniți”, a „intrușilor” sau a „neadaptaților”, sau – practicând un anumit sentimentalism – față de „un patrimoniu igienizat”.¹²

¹¹ CRESSWELL, *Place*, p. 103.

¹² Doreen MASSEY, „A Global Sense of Place”, în *Space, Place, and Gender*, Doreen MASSEY (Minneapolis MN: University of Minnesota Press, 1994): pp. 146-156, p. 147.

• Între *loc* și *ne-loc*¹³

Utilizarea în cotidian a *locului* înseamnă, automat, crearea de ordine, organizarea spațiului. Problema care apare este că, cu fiecare loc nou creat, se naște automat și o *deviație* sau un spațiu, un mediu, care nu corespunde ordinii locului și care rămâne decupat în urma delimitării sale – acesta este spațiul *ne-locului*.

Termenul de *non-loc*, folosit de Augé¹⁴, nu este neapărat opusul locului, ci, mai degrabă, este complementar locului; nu contrazice locul, ci este în antiteză cu el fără, însă, să i se opună – este un *anti-loc*. Non-locul este în continuare o formă a locului, doar că trăsăturile care îl caracterizează sunt opuse locului. Marc Augé, atunci când definește locul, stabilește trei caracteristici esențiale: locurile sunt *identitare*, devin *suportul unor relații* și au *istorie*. Non-locul, pe de altă parte, este produsul „supermodernității”, este un spațiu căruia individul nu poate să îi aparțină și care nici nu îi aparține. Este doar un spațiu de tranziție. Arhetipul non-locului este spațiul nomadului – aeroportul, gara, stația de metrou, hotelul – spații pe care ni le amintim doar în termeni generici.¹⁵ Non-locul este imaginea în oglindă, complementară locului – ele ajungând să se potenteze reciproc.

Opusul locului, pe de altă parte, ar fi spațiul decupat, rămas în urma delimitării tuturor locurilor – cu alte cuvinte

¹³ vezi pe larg: Dana POP, „Loc, ne-loc și non-loc”, *Arbitext* 3 (2012): pp. 104-105.

¹⁴ Marc AUGÉ, *Non-places – An Introduction to Supermodernity*, trad. John Howe (Londra, New York NY: Verso, 2008, ediția a 2-a).

¹⁵ AUGÉ, *Non-places*, p. 70.

• Frica • mecanism de supraviețuire

Frica este una dintre aceste stări primare, având un rol adaptativ destul de evident. Frica este un mecanism de supraviețuire care a apărut și evoluat ca adaptare și reacție în fața pericolului:

„este o stare produsă de percepția unui pericol iminent sau potențial și care este normală în situații adecvate. În lipsa fricii puțini ar fi cei care ar supraviețui în condiții reale. Frica ne generează o stare de tensiune pentru a putea reacționa rapid în fața pericolului și ne induce o stare de alertă pentru a funcționa bine în condiții de stres. Ne ajută să ne luptăm cu inamicii, să șofăm atent, să aterizăm cu parașuta în condiții bune, să trecem examenele, să vorbim coerent în fața unei audiențe, să ne menținem priza atunci când escaladăm un munte.”⁵⁴

⁵⁴ citat original: „it is an emotion produced by the perception of present or impending danger and is normal in appropriate situations. Without fear few would survive long under natural conditions. Fear girds our loins for rapid action in the face of danger and alerts us to perform well under stress. It helps us fight the enemy, drive carefully, parachute safely, take exams, speak well to a critical audience, keep a foothold in climbing a mountain.”, Isaac M. MARKS, *Fears, Phobias, and Rituals – Panic, Anxiety and Their Disorders* (New York NY, Oxford: Oxford University Press, 1987), p. 3; q.v. David M. BUSS, *Evolutionary Psychology – The New Science of the Mind* (Boston MA, New York NY, San Francisco CA, Mexico City, Montreal, Toronto, Londra, Madrid, München, Paris, Hong Kong, Singapore, Tokyo, Cape Town, Sydney: Pearson Education Inc., 2008, ediția a 3-a), p. 92.

În anumite situații, frica poate să se manifeste și *după* ce pericolul a trecut, nu doar *înaintea* lui. În situații în care pericolul apare brusc, suntem nevoiți să acționăm rapid, pentru a evita producerea unui dezastru. În aceste cazuri conștientizăm frica uneori chiar la câteva ore după ce pericolul a trecut. Acest tip de situații sunt frecvente în caz de război, de exemplu, sau în caz de accident, incendiu sau cutremur.⁵⁵

Frica are un grafic evolutiv care merită discutat, pentru că, pe de o parte, există o categorie de frici care sunt instinctuale, adică *înnăscute*, iar, pe de altă parte, există anumite frici care sunt *învățate*.⁵⁶ De exemplu, un studiu realizat pe cobai născuți în laborator arată că, deși nu au întâlnit pisici în viața lor, manifestă un comportament de încremenire – unul dintre cele două moduri de exteriorizare a fricii – atunci când sunt expuși pentru prima oară unei feline. În schimb, în cazul fricilor învățate – sau dobândite –, cercetătorii au observat o predispoziție de a reacționa mai rapid în fața unor anumite pericole și mai lent în fața altora. Este vorba despre așa-numita „teorie de a fi pregătit” (*preparedness theory*)⁵⁷. Conform acestei teorii, atât oamenii, cât și animalele, sunt predispuși să dezvolte reacții de frică față de situații, obiecte sau fenomene care, din punct de vedere statistic, sunt și, mai ales, au fost mai des întâlnite în istoria speciei și au fost

⁵⁵ MARKS, *Fears, Phobias and Rituals*, p. 4.

⁵⁶ HOFMANN, MOSCOVITCH și HEINRICHS, „Evolutionary Mechanisms of Fear and Anxiety”, pp. 122-123.

⁵⁷ Martin E.P. SELIGMAN, „Phobias and preparedness”, *Behavior Therapy* 2 (1971): pp. 307-320; *apud* HOFMANN, MOSCOVITCH și HEINRICHS, „Evolutionary Mechanisms of Fear and Anxiety”, pp. 122-123.

identificate ca fiind periculoase sau ca fiind potențial vătămătoare. Astfel, abilitatea de a identifica și reacționa adecvat în asemenea situații, a reprezentat un avantaj din punctul de vedere al supraviețuirii – implicit și din punct de vedere evolutiv. Această teorie ne propune următoarea ipoteză:

„oamenii sunt «pregătiți» din punct de vedere biologic să își însușească frica față de anumite obiecte sau situații care ne amenințau supraviețuirea speciei în trecut. Această idee a fost concepută pentru a explica însușirea rapidă a unor fobii obișnuite, aparent iraționale, precum și rezistența pe care o manifestă față de procesul de extincție.”⁵⁸

În concluzie, suntem predispuși să reacționăm și să ne manifestăm frica față de situații în care aceasta s-a dovedit a ne crește șansele de supraviețuire; de asemenea, situațiile față de care se manifestă frica au reprezentat, la nivelul speciei, un pericol pentru o perioadă lungă de timp și, situațiile în discuție, sunt cuprinse, într-o anumită formulă, în codul genetic. De fapt, chiar putem observa că procesul de selecție naturală favorizează indivizii care își manifestă frica încă de la *prima expunere la situații, obiecte sau fenomene periculoase*. Este destul de evident faptul că, din punct de vedere evolutiv, manifestarea fricii față de înălțimi are sens doar

⁵⁸ citat original: „humans are biologically 'prepared' to acquire the fear of certain objects or situations that used to threaten the survival of our species. This model was developed to explain the rapid acquisition and seeming irrationality of common phobias, as well as their high resistance to extinction.”, HOFMANN, MOSCOVITCH și HEINRICHS, „Evolutionary Mechanisms of Fear and Anxiety”, pp. 122-123.

dacă acest lucru se petrece încă de prima dată – a cădea de pe o stâncă foarte înaltă, fiind cel mai adesea o experiență mortală.⁵⁹

Frica poate fi înțeleasă ca fiind răspunsul dat unei probleme. Este pur și simplu un răspuns adaptativ în fața pericolului. Frica este o stare în care simțurile sunt mai ascuțite, corpul este tensionat, vigilența este mai ridicată, individul fiind gata să (re)acționeze.⁶⁰ Pe de altă parte, în contextul contemporan, frica poate deveni o manifestare de *inadaptare* la viața de zi cu zi, fiind chiar considerată a fi o disfuncție – situație în care frica este denumită *fobie*. Această situație poate fi comparată cu modul în care procesele cognitive sunt presetate pentru a dezvolta limbajul – dar nu și un limbaj anume. Similar, ideea de a reacționa la un stimul potențial periculos, este presetată, totuși acest mecanism nu este atașat unui stimul anume. Tocmai de aceea, este oarecum ciudat faptul că există mai mulți indivizi care manifestă o frică incontrollabilă față de rechini, șerpi sau animale sălbatice, deși șansa de a întâlni astfel de pericole în viața cotidiană este foarte mică. Pe de altă parte, alte pericole precum automobilele, armele sau drogurile – deșiucid anual un număr de persoane considerabil mai mare – nu declanșează reacții la fel de puternice precum câinii sau păienjenii. Acest lucru se explică prin faptul că pericolele vieții moderne nu au

⁵⁹ *Ibid.*, pp. 123-124.

⁶⁰ Jay SCHULKIN și Jeffrey B. ROSEN, „Neuroendocrine Regulation of Fear and Anxiety”, în *Extreme Fear, Shyness and Social Phobia – Origins, Biological Mechanisms, and Clinical Outcomes*, ed. Louis A. SCHMIDT și Jay SCHULKIN (New York NY, Oxford: Oxford University Press, 1999): pp. 140-172, p. 141.